

PRINTED BOOK

18/6

THE VEDIC PATH

Quarterly Journal of Vedic, Indological
and Scientific Research
Gurukula Kangri Vishwavidyalaya,
HARDWAR

To,

No-12

If not delivered, please return to :

Dr. R. L. Varshney

Editor, Vedic Path

'Dreamland'

P. O. Gurukula Kangri-249 404

HARDWAR, U. P., INDIA.

① विषय - ज्योतिष

चित्र - 5

पेज = 11

- $26.5 \times 16.5 \times 0.2 \text{ cm.}$

ओ अथ ग्रहाणां मध्यमग्रहायुक्तदाहरणां राशये

... ..
~~श्रीस्तु सूतकमि त्यत्र सूतकशब्दे नास्ति पृथग्व्यतिशय~~

② प्रत्याहारसूत्र

पेज = 1

= $30.5 \times 11.1 \times 0.1 \text{ cm.}$

विषय - व्याकरण

श्रीः पातु संख्यासेयम इति तर्हे तौ यस्मादे तावन्त

... ..
~~वापठादिर्निमित्तिवर्गा विनाश इत्याह~~

③ विषय - व्याकरण

पेज - 1

- 31x11.5x0.1cm.

~~जाग नीनि उप्रायाच्छे सवनुवृत्तौ लप्तम्या~~

~~आवांमाक्षयेथैवयंमोक्ष्यद्वंसते प्रयागाः~~

ॐ अथ ग्रहाणां मध्यम ग्रहायु रुदाहरणं ॥

राश्येति व्याख्या ॥ तात्कालिका ग्रहाः स्याप्य
ते पूर्वतर्वात्र द्वादशनवभिः गुणयेत् एकस्य इय
तः गुणं भवति १०८ कलाविकलाश्च गुणयेत् वि
कलानां ६० षष्टि भक्ते शेषं पलानि लब्धं कलासु
योज्यं तत्राविषष्टि ६० भक्ते शेषं घटिका लब्धं
शेषयोज्यं तत्रावित्रिंशद्भक्ते शेषं मंशालब्धं भा
सा ततः द्वादशभक्ते लब्धं वर्षाणि राशिस्थाने
योज्यं तत्रावि द्वादशभागे शेषं वर्षाणि स्थापये
त् लब्धं त्याज्यं एवं सर्वेषां मध्यमायुर्भवति अ
थोदाहरणम् तत्र जन्मकालिकोरविस्पष्टे स्याप्य
ते ५१४।४३।५८। द्वादशनवभिः १०८ गुणिजा
ताः ५४०।४३२।४५३६। ६३७३ उक्त विभाजते जा
तं रविदत्त मध्यमायुः १०।४।२८।२२।१२। एवं कृ
ते सर्वेषां मध्यमायुर्दीयो भवति होरादशेष्येव
मिति व्याख्या यथा ग्रहाणां राश्यंश कलादि रा
युः कृतं तदवद्वत्रा स्यापि कार्यं परनुपदिल

जा.
लं. ३.
६

मंवलनामवेत् यदालग्रस्वामिनालग्रयुतं दृष्टं
नाभवति अथैः सुमग्रहैर्वाभवति अथुभैर्दृष्टं
युतं नभवति तदालग्रस्य यावंतौ राशयोभक्ताभ
वंति तावंतौ वर्षाणि लग्नदत्तायुर्थे ज्यानि पुनर
नुयाताञ्चां शकादिफलमिति अंशादीनां फलं
त्रैराशिकेन ग्राह्यं यथा त्रिंशद्भिर्दशैर्द्वादशमा
सालभ्यंते तथा लग्नां शकमिति स्यापना गुण १२
हारी ३० षड्विंशत्पवर्तिनो गुण २ हा १२५ तेन ल
ग्नस्यांशादिकं द्विगुणं कार्यं पंचभिर्भक्ते लब्धं मा
साद्यं तदपि पूर्वदत्तायुर्देव्यं अथोदाहरणक
ल्पितं लग्नं २११०१२१५२ राशु तुल्यानिसमागता
नि २ शेषं अंशाद्यं १०१२१५२ द्विगुणतं पंचविभक्तं
लब्धं मासाः ४ शेषं ४३५८ त्रिंशद्गुणं षष्ट्याप्युपयु
परियोजितं जातं २१५२१०० पंचभक्तादिनादि ४ शेषं
१५२१०० षष्टिगुणतं ६० कला ५२ युतं जातं ११२ पंच
भक्ते लब्धं घट्यः २३ शेषं ४ षष्टिगुणं २४० विकला
युतं ०० जातं २४० पंचभक्ते लब्धं पलानि ४८ एवं लब्ध

मासादि ४।४।२३।४८ अथ ग्रहदत्तायुर्दीयस्य
 विशेषसंस्कारमाह वर्गेजमेत्यादि व्याख्या यो
 ग्रहो वर्गेजमेस्वरशौस्वद्रेष्वाणोस्वनवांशेवाभव
 ति तदा तस्य दत्तायुर्दीयो द्विगुणं कार्यं यो ग्रहो
 वक्री भवति उच्चरशौ भवति तस्य तस्यायुस्त्रिगुणं
 कार्यं अथ कश्चिद्वर्गेजमादिस्था वक्री च स्यात्तदा
 सकृद्विगुणं कार्यं एवं विचार्य स्थापनीयं। शत्रुक्षे
 त्रे इति व्याख्या शत्रुक्षेत्रे स्थिता ग्रहाः स्वदत्तायुषाम
 ध्यात् अंशं तृतीयभागं हृषयति नीचस्था अप्रसमि
 ता अर्द्धं हीनं कुर्वन्ति यथा भौमस्य वर्षादि ८।२।१३।
 ३३।३६ अर्द्धं ४।४।२१।४६।४८ एवमन्येषां सर्व
 र्द्धेति व्याख्या पापग्रहोलगाद्वादशस्थः स्वदत्ता
 युः सर्वं हरति एकादशैर्द्धं दशमे त्रिभागं हरति नव
 मे तु र्यांशं अष्टमे पंचमांशं सप्तमे षष्ठांशं सौम्या
 ग्रहा उक्तस्याने स्थिता उक्तवन्तो र्द्धं हरति सौम्याद्वाद
 शस्थाः अर्द्धं हरति एकादशैर्नु र्यांशं हरति दशमे
 षष्ठं नवमे अष्टमांशं अष्टमे दशमांशं सप्तमे द्वाद
 शांशं वामं द्वादशभा द्विपरीतं गणनीयं अथोदाह

जा.
ल.
३.
३

रणं तत्र दशमभवने भौमशुक्रौ तयोर्मध्ये वलाधिकः
 शुक्रः स तु सौम्यग्रहस्तेन दत्तायुः पूर्वसंस्कारसं
 स्मृतवर्षादि २५।२।१०।२५।२४। षष्ठं शैवजातं २०।
 १६।१८।४।१०। एवं सर्वत्र कार्यम् ॥ ८॥ ८॥ ८॥ ८॥

सू	चं	मं	उ	वृ	शु	श	ल	सू	चं	मं	उ	वृ	शु	श
५	०	६	५	४	६	०	६	१०	०	८	६	२	१२	०
४	१	६	१	८	२२	११	६	०	४	६	६	०	४	६
४२	४२	१५	४६	८	०	४६	१५	२६	०	१३	१०	८	६	१६
५६	३६	३२	१६	३	१४	२	४५	२२	३१	३२	५०	२६	२५	१५
								१२	४८	३६	३३	२४	१२	३६
ल	सू	चं	मं	उ	वृ	शु	श	ल						
६	१०	१	४											
११	०	४	४											
२२	२६	६	२१											
२१	२२	३	४६											
०	१४	३६	१८											

१२	१०	८
चं श व	मं	शु
२	४	५
३	५	६

5

प्रशास्य मध्यमसारणी

राशि

००	०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२	राशि
००	०९	०६	०३	१२	०९	०६	०३	१२	०९	०६	०३	१२	वर्ष

जंश

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	जंश
००	००	००	०१	०१	०१	०२	०२	०२	०३	०३	०३	०४	०४	०४	०४	व.
०३	०७	१०	०२	०६	०९	०१	०५	०८	००	०३	०७	१०	०२	०६	०९	मा.
१८	०६	२४	१२	००	१८	०६	२४	१२	००	१८	०६	२४	१२	००	१८	दि.
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	पं.
०४	०५	०५	०५	०६	०६	०६	०७	०७	०७	०८	०८	०८	०९	०९	०९	व.
०९	०१	०४	०८	००	०३	०७	१०	०२	०६	०९	०१	०५	०८	००	०३	मा.
१८	०६	२४	१२	००	१८	०६	२४	१२	००	१८	०६	२४	१२	००	१८	दि.

कला

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	क.
०१	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	००	मा.
०१	०३	०५	०७	०९	१०	१२	१४	१६	१८	२०	२२	२४	२६	२८	दि.
४८	३६	२४	१२	००	४८	३६	२४	१२	००	४८	३६	२४	१२	००	घ.

क.	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०
मा.	००	०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२	१३	१४
दि.	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२
घ.	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२
क.	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५
मा.	०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२	१३	१४	१५
दि.	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९
घ.	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२
क.	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०
मा.	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४
दि.	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२	३३	३४	३५	३६
घ.	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२

विकला

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
००	०१	०२	०३	०४	०५	०६	०७	०८	०९	१०	११	१२	१३	१४	१५
१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६३

१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	वि
०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	०	दि.
२८	३०	३२	३४	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	५२	५४	५६	घ.
४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	प.
३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	वि
			१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	दि
५५	५७	५९	६१	६३	६५	६७	६९	७१	७३	७५	७७	७९	८१	८३	घ.
४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	प.
४६	४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	वि
१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	१	दि
२२	२४	२६	२८	३०	३२	३४	३६	३८	४०	४२	४४	४६	४८	५०	घ.
४८	५०	५२	५४	५६	५८	६०	६२	६४	६६	६८	७०	७२	७४	७६	प.

लम्पन लाना ५१

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६
००	००	०१	०१	०२	०२	०३	०३	०४	०४	०५	०५	०६	०६	०७	०७
१२	२४	०६	१८	००	१२	२४	०६	१८	००	१२	२४	०६	१८	००	१२
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१
६	६	७	७	८	८	९	९	१०	१०	११	११	१२	१२	१३	१३
१२	२४	०६	१८	००	१२	२४	०६	१८	००	१२	२४	०६	१८	००	१२

४

लग्नस्य कला

१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	क
०	०	०	०	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	दि
१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	घ
१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	क
३	३	३	३	४	४	४	४	४	५	५	५	५	५	६	दि
१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	घ
३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	क
०६	०६	०६	०६	०७	०७	०७	०७	०७	०८	०८	०८	०८	०८	०८	वि
१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	घ
४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	क
८	८	८	८	१०	१०	१०	१०	१०	११	११	११	११	११	१२	दि
१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	घ

लग्नस्य वि कला

वि	१	२	३	४	५	६	७	८	९	१०	११	१२	१३	१४	१५	१६	१७
घ	०	०	०	०	१	१	१	१	१	२	२	२	२	२	३	३	३
प	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४
नि	१६	१७	१८	१९	२०	२१	२२	२३	२४	२५	२६	२७	२८	२९	३०	३१	३२
घ	०३	०३	०३	०३	०४	०४	०४	०४	०४	०५	०५	०५	०५	०५	०६	०६	०६
प	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४
वि	३१	३२	३३	३४	३५	३६	३७	३८	३९	४०	४१	४२	४३	४४	४५	४६	४७
घ	०६	०६	०६	०६	०७	०७	०७	०७	०७	०८	०८	०८	०८	०८	०८	०८	०८
प	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४
नि	४६	४७	४८	४९	५०	५१	५२	५३	५४	५५	५६	५७	५८	५९	६०	६१	६२
घ	८	८	८	८	१०	१०	१०	१०	१०	११	११	११	११	११	१२	१२	१२
प	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४	३६	४८	००	१२	२४

यशः

रवि

4

अस्य प्रपत्न्य रूपमेवाशौचमत्राभिहितम् कर्मण्य
 न अधिकारस्तदा एतत्सर्विण्डेष्वपि, आदत्तजन
 नात्सद्यदन्त्यादिभिर्विहितत्वात्, अत्र दृष्टान्तः
 स्तनकं मातुरेव हीनियथा मातुरेवा स्य प्रपत्न्य
 तद्वत्तं जनननिमित्तमाशौचं तथोनदिवर्षाध
 रमेमातावित्रोदेवास्य प्रपत्न्यमिति शुद्धितत्त्वकार
 तु सविण्डेषु साक्षात् स्नानं विनैव शुद्धिरिति म
 नते-

आरस्करोपि गर्भेयदिविषयः स्याद्दशाहं स्त
 नकं भवेत् जीवन्ज्जातो यदि प्रेयात्सद्य एव
 विप्रसूतीति अस्यायमर्थः गर्भे विषयो
 मातुर्दशाहं प्रासविकाशौचम् जीवन्ज्जातो
 यदि प्रेयान् स्रियेत तदा पित्रोः प्रासवि
 काशौचमेव सविण्डवर्गस्तु माता वित्रतिरि
 क्तः सद्य एव

10
 वचनान्तरेकवाक्यत्वादृशाहभ्यन्तरेवाल इति वृ
 हन्मनुवचः स्यवान्धवशदेनपितृमात्रोरेवग्रह
 णम् वदन्तु। अकिमेवाभिप्रायेणेतिमुद्रितत्वे
 - अत्रेदं बोध्यम् व्याघ्रमतेसोदराणामपिप्रा
 स्तिकाशौचम् व्यासकौर्मदिवाक्येषुतुपि
 जोरेवेत्युक्तम् एवञ्चसोदरविकल्पः - विषये
 इदमुपिपुराशौचं नाभिधेदादूर्ध्वमते नाभिव
 र्धनात्पूर्वमतेतुत्रिरात्रमेव वृद्धमनुवचनेजीव
 न्नातइत्यादिकेपित्रादीनां त्रिरात्रकमित्यभि
 धानादिमुक्तं स्मृतिसारसंग्रहे परन्तुस्पर्शस
 तिइदंबोध्यम् स्पर्शाभावेनस्नानेनसचैलेन
 मुद्रिः - जनद्विवर्षउभयोः स्नानकं मानुरेव
 हीतियासवल्लभ्यवाक्यव्याख्यानावसरेमि
 नाक्षरायां पेंग्योष्वेवमेवाह गर्भस्येवनेमातु
 र्दशाहं जातउभयोः कृतेनास्मि सोदराणांचे
 ति अस्याभिप्रायं विज्ञानेप्रसन्नप्रादर्शयन्-

प्रतस्तव प्रसूति कालादेव विज्ञादीनां प्रासूति काशी च मृन्नादी च
 दादूर्द्धम् X ५

11

यावन्मृदि मृतेनालमिष्यादि जैमिनुक्तेः नाप्रांधि
 न्नाया प्राशौ नमिति हारी तोक्तेः जैननाशौ
 चंतु नादी च्छेदः यो कृष्टनायामपि जन्म कालादे
 व सदा-मृत जाते तु नाम यो जैमिनि हारी नवाक्य
 योः प्रवृत्तिस्तत्र नाल च्छेदस्येवाभावात् प्र
 न्यत्र नादी च्छेद दूर्द्धमं न स्वीकारे तु जाते
 जीवति हं नादी च्छेद यदि न वृत्ति मद्यत्तांत दूर्द्धमं
 वा जन्मवतो नाजी च्छेद हि नात्सून कारम्भे
 स्तुत काव्यस्यानिशयां कर्तव्यं ननादेर्जन
 नात्स प्रम्या मापत्तेः जन्मदिवसादेकादशदि
 नावधिस्तत्र क प्राप्तिश्च एवं च नादी वृद्धना दूर्द्धमं
 जातमृताशौ चैसति तेन जनन नाशौ चत्यवि
 नाशोपि साधिराजना मेकदेहानां विज्ञादीनां
 दशाहं प्रासूति काशौ चमस्ति नाल च्छेदात्
 मृतौ तु विज्ञादीनां दिन त्रयम् संक्षेपेति ना
 तुल्य दशाहमेवेति शावनिमित्तं शंखोक्तेः स्ना
 नमात्रमेव तेन द्वादचहारी तोक्ते वृद्धमनूक्ते

स्य

जीवन्ना
 न इति वृ
 द्मनूक्तेः
 X २

उ X २

१५

चप्रसवाशौचमेवेत्युपसंहारः वास्तुशुकाशौच
मेव ननु ज्ञान्याशौचमिति तदर्थः -
अधुने विचार्यताम् मृताशौचविशेषैकजैमिनिह
रीतवाक्याभ्यां हेतुभ्यां प्रकृतहारीतवचः स्याज्ज्ञानमृ
तदतिपदनात्नच्छेदोर्द्धमृताशौचपरत्वेन मृतजा
नदतिपदचप्रसूतिकात्मात्प्रसवाशौचपरत्वेन या
चक्षुरास्यकमलाकरस्य मृताशौचपरमित्युक्तिः
जैमिनीयं वाक्यमेतन्मृताशौचपरमि ~~त्युक्तिः~~ न्यर्थिके
न कथं न भ्रान्तिविना कथं सुपपद्यते ~~इति~~
~~मृताशौचपरमिति नान्यथा~~ ~~मृताशौचपरमिति नान्यथा~~
~~मृताशौचपरमिति नान्यथा~~ ~~मृताशौचपरमिति नान्यथा~~
~~मृताशौचपरमिति नान्यथा~~ ~~मृताशौचपरमिति नान्यथा~~
मृताशौचपरमित्युक्तिस्तु
मृतपदोपलक्षितजीवनज्ञानदतिवाक्यप्रतिपादि
तत्रिरात्राशौचपरमित्यर्थिकेतियदुक्तं तदपिनयु
क्तम् स्वस्ववृत्तिसूतकेयावन्मच्छिद्यतदतिवाक्य
स्याप्रवृत्तेः त्रिरात्राशौचाभावात्तत्र अपि च यावन्ना
लंनच्छिद्यते तावत्सूतकं प्रार्थित त्रिरात्राशौचं न प्रा
प्नोति धिन्तेनाले त्रिरात्राशौचं स्यादित्यर्थः प्रापद्येत
जैमिनीयस्य सचनकमलाकराभिप्रेतः नाभिच्छे

जैमिनीयं

नालच्छेदोर्द्धमृताशौचपरमिति नान्यथा

दास्युर्वमन्त्रेन त्रिरात्रं वदति नमुनायमर्थे ज्ञेयमितीयस्यास्मा
 कमभिप्रेतोऽपि नयावन्नालनधिद्यते तावत्सूर्यस्तकं
 नाप्नोति नालं धृत्वा संकुचितं सत्रिरात्रं भवति
 तत्र जहृत्सूर्यं त्रिद्वितीयं इति न दध्यः तथा च त्रिरात्रा शौचं
 मन्त्र- रमित्यस्य विद्वद्भूषण त्रिरात्रा शौचानुवादकमित्यभिप्रा त्व
 यदिति चेन्न तत्र जहति त्रिरात्रा शौचं कमलाकरसम्प
 नं यदि पृथीकं च शब्देन जनना शौचं न दधिभवेत स भवि
 स्य तदा जननी शौचं नालं च दोषोऽर्थे विज्ञाननाद्ये
 वेत्याद्युत्तरग्रन्थे नालवक्ष्यते तनापूर्वस्माद्देवस्य
 द्योतनात् किञ्च मातुः स्तनके पितस्य प्रतिबन्धक
 त्वं केन निवारितमित्यपिविभाव्यमासु

द्वितीयपक्षेन इदं च प्रसवा शौचमेव प्रावमिति तन्नुत्तान
 मात्रं शब्दोक्तैरित्यादिस्वग्रंथेन कमलाकरस्य विरोधः
 सुस्पष्टश्च वध्यधातुकयोः शावजनना शौचयोरेक
 जावस्थितौ प्रमाणादर्शनात् संकुचितं सत्रिरात्रं भव
 तीत्यस्य शावेन प्रसूते स्म त्रिद्वितीयं वदन् वचनविरुद्धत्वा
 त् कमलाकरसतेत्याशौचस्य विज्ञातीयेनापि दीर्घा शौचे
 नापि निवृत्तिर्दृश्यते तस्मात्प्रकृतदेशराजसिद्धान्त

१६

स्य निर्णयसिन्धुकारो विना नु कूलः मन्त्रिणां शब्दाने
 निर्णयसिन्धुकारस्य तन्मयमिति कष्टं न तेषां सर्वथा
 न तान्मयानभिज्ञानात् कूलकर्मिणां नो नादराहम्
 - मम तु यावन्नाधिद्यते नात्तमिदं तद्वत्जननाशौचं च
 रमेव न निर्णयसिन्धुकारोक्तं मृते च पत्रधरम् ना
 तच्छेदलिङ्गात् नाप्राधिनाया मन्त्रे च मिति हारी
 तोक्तेश्च अत्र एव शब्दलिखिताभ्यं कुमारप्रसवे
 नाप्रा मच्छिन्नायां गृहति लक्ष्मि वत्सजावशं
 गोधान्यप्रतिग्रहेषु न दोषः तद्वदित्येकैर्गर्वय
 कर्मकुर्वन् इति वाक्येन न तत्र प्रतिगृहीतुं दोषप्रदोष
 भावमुक्तवन्तो- ब्रह्मपुराणे नादीधेयस्य पूर्वपुत्रो
 न्यनौ जातश्चाह मुक्तम् तस्मिन्काले स तकाभा
 वादिति न च मृतजातेनादीधेयभावादिति बह्वी
 पूजनाद्युत्कर्षयन्ते श्रेणिकमलाकरोक्तदोषः प्रा
 दुष्यादिति वाच्यम् मृतजातेस्तकाभावस्य पूर्व
 प्रतिपादनात्- न च विदुः स्य ते जन्मकालादेव हि बह्वीष
 न गणनायाः पुत्रे जाते हि जन्मनामिति ब्राह्मवचनं नादि
 प्राकारेण न स्वीक्रियमाणत्वात्- निर्णयसिन्धुका
 रोक्तिस्तु चिन्मैव-

बह्वीष
 नादि

१६

होभिरेवाशौचमिति स्मृत्यनारवचनाच्च जीवन्मृता
 नोयदितनोमृतः स्तनकरवतु स्तनकंसकलं मा
 तुः पित्रादीनां दिनत्रयमिति वृहन्मनोर्वक्यच्च
 जानमृते मृतजाने वा सपिण्डानां दशाहमिति हारी
 नोक्तेः शिष्टपरमनिमित्तस्याशौचस्य स्नानाप
 नेयत्वेऽपि जनने निमित्ताशौचं नापेतीति गम्यते
 न चैतेषां परस्परं विरोधो भिन्नविषयत्वात् न
 याहि नाभिर्वर्द्धनात्प्राप्तैः पित्रादीनां प्रासवि
 काशौचं दिनत्रयम् न दुत्तरकालं मृते तु जनन
 हेतुकं पूर्णमाशौचं सपिण्डानाम् यावन्नधि
 द्यते नालं तावन्नाप्तोति स्तनकम् धिन्नेनाले
 ततः पश्चात्स्तनकं नुविधीयत इति जैमिनिस्म
 रणात् नालच्छेदात्पूर्वं सपिण्डानां स्तनकं न
 नदूर्द्धमस्मितेषां स्तनकप्राप्तिः पित्रादीनां तु ना
 भिवर्द्धनात्प्राप्तैः वृहन्मनुवचनात्त्रिरात्रमेवे
 ति चेन्न दशाहम्यनारे बाल इति वाक्यबोधित
 र्यस्य न वा बोधात् न दभिप्रायस्त्वित्यम् मृतेन
 मृतेनैव जानंनमृतं जानक्येन चिति चतुर्विंशतिमता

३

स्य

त्मरलोमनियोगेनगुरीयोमरणंभवेदिति सारीनाच्चजानमृ
 तेमृतजानस्यलेवात्मकालेनापिशवाशौचेनजननाशौ
 चेवाधितेस्यदेवदत्तहन्तृहन्त्यायेनपुनरुज्जीवनासम्भ
 वात्सूतिशब्देनसूतकस्यजननहेतुकस्यनोपादानम्
 किन्तुसूतिःप्रसवसस्याशौचंनामसूतिकाशौचं
 वाम्भवेःपितृमातृभिर्विधीयतेक्रियतइत्यर्थःविष्
 र्वस्यधात्रःकरोत्यर्थदर्शनान् सूतिर्गर्भमोचनेउ
 न्यादेविवर्जतेसाचसूतिर्गौतममिताक्षरायांरुद्रा
 त्रिलोकासूतकाद्विगुणंशावशावद्विगुणमात्रैव
 मृगार्नेवाद्विगुणसूतिस्ततोपिशवदाहकइ
 तिषडशीत्यामपिपूर्वाशौचेनयाशुद्धिःसूतके
 मृतकेनयासूतिकामग्निदहित्वाप्रेतस्यचसु
 तानपीति२सूतिसंग्रहेपिद्वयंविशुद्धिरुदि
 तासूतिकामग्निदस्त्विनेतिसाचसूतकमृत
 कापवादभूतासि एवञ्चसूतिकाशौचाधि
 कारिभिर्वाम्भवेःपितृमातृभ्रातृभिःशावाशौ
 चंसद्यःशौचात्मकंस्नानमात्राप्रनेयंनस्वीकर्त्त
 व्यम्किन्तुतेषांसूतिकाशौचंकर्त्तव्यत्वेनाभिहि
 तम्इति यत्रमाधवीयपाराशरस्यसायणाचा

३

रवि

य्यमनेन शावाशौचमित्यस्य सर्वसपिण्डसाधारणकर्मा
 नधिकारत्नक्षरणजननमिमित्तकाशौचमर्थः तच्चयद्य
 विसपिण्डनर्गतत्वेन पितृमातृभिर्न कर्तव्यं तथापि तेनैव
 धर्मेऽपि तृमातृभिः सूतिकाशौचं क्रियत इति व्याख्येय
 म् शावाशौचशब्दस्य पूर्वोक्तार्थसु सर्वेषां शावमाशौच
 मिति पाराशरवाक्यव्याख्यानावसरे सायणाचार्यकृ
 तो ग्रेसरस्य कतिरूपेण प्रस्तावेव द्यते -

मिति स्थि
 तम् x

अतएव पाराशरे माधवीये कात्यायनः अनिवृत्ते दशा
 हेतुपञ्चत्वे यदि गच्छति सद्य एव विशुद्धिः स्यान्न प्रे
 तं नोदकक्रियेति एतच्च मातृपितृसहोदरव्यति
 रिक्तविषयम् तथा च व्याघ्रः काले मृतैः सपिण्डानां
 सद्यः शौचं विधीयते दशाहेतैव दम्यन्तेः सोदराणां
 तथैव चेति व्यासोपि अन्तर्दशाहेतुजानस्य शिशो
 र्निष्क्रमणं यदा सूतकैर्नैव शुद्धिः स्यात्पित्रोः शा
 नात्तपो ब्रवीदिति सूतकैर्न प्रासविकाशौचेन द
 शाहपर्व्यनेनेति बोध्यम् विजाति साधारणमि
 दं प्रासूतिकाशौचम् न दुक्तम् ब्रह्मपुराणे ब्राह्म
 णीदात्रिया वैश्या प्रसूता दशाभिर्दिनैः गतैः शूद्रा
 च संस्पृश्यान् दशभिरेव चेति प्रचेतास्तु सू
 तिका सर्ववर्णीनां दशाहेतैव शुद्ध्यतीति शूद्रायाश्च

ने

४

विदधातमाह न स च विषयं ज्ञेयम् कर्मका
 लसुतस्या विंशतिरात्रादूर्ध्वमेव सूतिकां पुत्रवती
 विंशतिरात्रेण कर्माणि कारयेन्मासेन स्त्रीजननी
 मित्रिपैठीनसिना दृष्टार्थेषु कर्मसु विशेषस्यो
 कत्वात् - प्रलंघनसक्तानुप्रसक्त्या प्रकृतमनुसरा
 मः कोर्मपिविचारितेयमेवार्थस्येति प्रतीय
 ते नद्यथा जातमात्रस्य बालस्य यदि स्यात्तर
 रं पितुः मातुश्च सूतकं तस्यापि तात्त्व्यं स्पष्टं
 एव च १ सद्यः शौचं सपिण्डानां कर्तव्यं सोद
 रस्य च ऊर्ध्वदशाहादेकाहं सोदरो यदि निर्गु
 णः २ सूतकं तस्यादित्यनेन पूर्वजातं प्राप्
 तं विंशतिरात्रमेव पितुर्मातुश्च तेन तु मरण
 शौचम् मातुः स्पष्टं च पूर्वसिद्धमेव सिद्ध
 मिदानीं पितुः पितृकम् सपिण्डानां तु सद्य
 वप्रद्विः स्नानं विनैव बालस्त्वन्दर्शना हेति
 न्याद्यत्रिवचनात् मरणोत्पन्नियोगे तु मरण
 द्विरिष्यत इत्यादिव च सप्त एव च ~~सप्त~~

४

विश्रुति व्याघ्रपैर्ग्यवचनानुरोधेनैतदर्थकत्वे
 वपारस्करवचनस्य- यनुविज्ञानेश्वरेण पूर्वोक्तं
 पिं० ज्ञां प्रसवनिमित्तस्य विद्यमानत्वात् उत्तराद्विप्रे
 ताशौचाभिप्रा० तत्तुक्तं तच्चिन्त्यम् घौग्यादिवचन
 विरोधात् कालस्वनर्दशाहेदिति पूर्वोक्तात्रिवाक्येन
 नप्रेतं नैव सूतकमित्यनेन विरोधाच्च नचनत्रस्त
 तकमस्य रूपत्वं पित्रादीनां नैतदर्थकमित्यभिधेय
 म् पूर्वोक्तकोर्मवाक्यस्य पितात्वस्य परवचेति
 वचनव्याकोपात् यनुविज्ञानेश्वरः अनर्दशाहे
 यदि शिशूपरमस्तदानप्रेताशौचं यदि तत्र सपि
 एज ननंतदा सूतकमपिनैकार्यम् किन्तु पू
 र्वाशौचेनैव शुद्धिरित्यर्थवानप्रेतं नैव सूतक
 मित्यस्येति वदति तदपि चिन्त्यम् नप्रेतं नैव सू
 तकमिति वाक्यस्वरसात्प्रकृतसूतकस्यैव तत्रो
 चित्यात् पूर्वोक्तो चेन या शुद्धिरित्यादि पूर्वोक्तपू
 र्वाशौचापवादसूतिकाशौचप्राप्तयित्राशौचस्य
 सपि एज नननन्यसूतको न बाधानुपपत्तेश्च-
 एतेन यनुविज्ञानेश्वरः जातमृते मृतजाते वा कु
 ले सद्यः शुद्धिरिति वृद्धिद्युवचनं प्रतिवृत्ते

यद्यनत्रमिदं नामिति पदं धितुमा
 तस्यानुरोधेनैवम् x

व

ग्रहण

य x

वाद्यर्घ्यं सर्वस्मिन् न प्यशौचे तात्कालिकं शुद्धि विधाय
 कत्वेन जानातु मुहूर्त्तं मृतैश्च वत च शुद्धि विधाना
 यवा क्यारमा स्याद्युक्ति कत्वात् प्रत्यजतदर्थं
 शुद्धतापत्त्या शरीर वा क्यत्र को पापनेत्र
 तथा च पदाशरः उवा सनेन विप्राणाम् शुद्धि
 शुभायने इति उक्तस्याशौचस्य कर्मधिकार
 परिषन्धित्वा संध्याद्युवासनस्याधिनिवृत्तौ प्रा
 ज्ञायान्तदपवादमाह उवा सन इति संध्यावंद
 नाद्यनिहोत्राद्यनुष्ठानमुपासनम् तस्मिन्
 सक्तै तात्कालिकी शरीर शुद्धिर्भवति विप्रग्रह
 एतद्विद्यादेरुपलक्षणम् द्विविधं स्य शुचित्वे
 कर्मनधिकारलक्षणं स्य प्रपत्यलक्षणं च
 तत्रांगशुद्धिरित्यनेनैकस्य निवृत्तिरुक्तौ च का
 माधवेनो देसा मरस्यापि इति तदर्थो गोभिलोपि प्रतिहो
 त्रः प्रादितो माघं शुद्धिस्तत्कालिकी स्य तेति-
 ननु तथापि विप्रो राशौ चैत्रास्तनिके सति रुद्रध श्रीमहा
 रैर्मानुरेव दशाहमाशौ चैवितुः कुतो नोक्तं नैः महोपाध्या
 सविंशतां सद्यः शौचमित्युक्तं तथा च विनुरपि य
 ल ५२

माधवेनो
 त्रः
 माभरि
 तम् ५

श्रीमहा
 महोपाध्या
 य ५

७

सद्यः शौचमेवागतमिति चेन्नैव ब्रूयाः सम्पर्कनिवन्ध
 नत्वाप्यितु रादशाह शौचस्य नाशौचं विद्यते पंशः
 संसर्गचेन्न गच्छति - रजसत्राशुचितेयं न च्छुपुं हि
 न विद्यते इति वा शिष्टात् जनेऽपि विदुः स्नानं स
 चैतन्तु विधीयते माताशुद्धे दृशाहेन स्नानात्
 स्पर्शनं पितुरिति संवर्त्ती च ब्रह्मचारी गृहेयेषां
 हूयते चरुताशनः सम्पर्कं नैव कुर्वन्ति न ते वां स
 त कं भवेत् । सम्पर्कादुप्यते विप्रो जनने मरुतो
 तथा सम्पर्काच्च निवृत्तस्य न प्रेतं नैव स्तनकम्
 २ सम्पर्कस्यास्पृश्यत्वकर्मनधिकारलक्षण
 शौचापादकत्वमन्वयव्यतिरेकाभ्यामत्रोक्तं
 मितिमाधवः अत्र प्रेतशब्देन कर्मनधिकारलक्ष
 णमाशौचं स्तनकमिति पदेनास्पृश्यत्वलक्षणमि
 तिमाधवाभिप्रायः युज्यते च सर्वेषां शावमाशौ
 चं मातापित्रोस्तु स्तनकम् स्तनकं मातुरेव स्यादुप
 स्पृश्यपिताशुचिरिति पराशरवाक्ये शावशब्देन
 कर्मनधिकारलक्षणमेव ग्रहणं मातापि
 त्रोस्तु स्तनकमिति तत्र स्तनकशब्देनास्पृश्यत्वलक्ष
 णं प्रकर

अपि पाराशर

शायशः X

जननजस्य

मनुवा
 क्येपि
 तत्समाना
 त्रुषुवीके

संप्रकर
 तत्रैवाह
 स्तनकं प्रा
 दितिमाधः X

श्रीः पातु संख्या नियम इति तर्हं तौ यस्मादे
तावन्त एव प्रत्याहार इति संख्या नियमो नास्ति
नञ् ह्रस्वस्य नञ् आणां वक्ष्यमाणत्वा न्नियताद्यं
नादिवर्णास्तानस्य नष्टा यन्तत्वा न्नित्यपरो
चगोरवापातादिति भावः संख्यायाश्च
नियमो नास्ति इति नञौ प्रकृतमर्थमनु
गमयत इति आह ह्रस्वस्य नञ् नियतत्वात् प्रत्या
हारा मपि संख्या नियमो स्तीत्यर्थः सचेवम्
एकादिवर्णा वलभास्य तास्य धर्म्याम्
कारो य पवौ चतुर्थः ॥ षड्जस्य आद्यक्षर

नित्यता न्नसारस्वती यो नर ह्रस्वतस्स्यात् ॥ ११ ॥
इति अत्रार्थः वलभावकारलकारमेकारः सप्तः
सप्तकारः एकस्मादादिवर्णा त्पुर्भवन्ति - अव, इ
ल, ऊभ, छत, इति तथा मकारो दाभ्यामादिवर्णा
भ्यां स्यात् - यम, जम, इति अथ पवौ पकारवका
रौ चतुर्थः सः यप, ऊप, खप, चप, अव, हव,
ऊव, जव, इति तथा सः कारः षड्जः स्यात् - हस,
वस, रस, ऊस, खस, शस, इति तथा अत्रैष प्रत्याहारो
षाद्यक्षर नित्यता न्नदिवर्णो नियमः सारस्वती यो
नरस्य जनः स्यात् सारस्वतसंबन्धिनि यान्न नर
ह्रस्वाति तेभ्यः स्यादित्यर्थः नेष्य उपात्ता आ
दिवर्णास्त एव तत्प्रत्याहारस्य योजका नाये इति
भावः तथा हि अव, अवकुक्षंतेरेपि, इल, खिला
त्यः सः कृतस्य, ऊभ, हो ऊभाः, छत, नः सकृच्छते,
यम, जमयमः, अम, अमेनमावा, अप, यमायपेत्प
वा, ऊप, चप, ऊपानां जववपाः, खप, शासाखपाः,
अव, आवेलेलोपका, हव, हवे, ऊव, जव, ऊवेज
वाः, हस, हसे हूसः, वस, वसादेश्वनर्णां हूसारेः,
रस, उरसे, ऊस, खस, खसे चपाऊसा मिति प्रत्या
हारप्रपंचस्तुलाघनशास्त्रप्रत्यर्थः

हसा इति एते एवायेषां व्यंजनसंज्ञेत्यर्थः हसा
इति बहुवचने व प्रत्याहारसंज्ञा प्रदर्शयति ॥
स्वरहीनमिति स्वरेति भावः प्रधानो निर्देशः
तेन स्वरहीनमित्यर्थः अमथा खराणा मपि स्वर
हीनत्वात् व्यंजनसंज्ञाति प्रसज्येत वर्णा ह
सा इति च प्रकृतत्वाद् धर्मा मेव न स्वरान् हसः

ते द्विनिनेष हकारादिषु अकार उच्चारणार्थं
त्वादित् इहानीतो हकारणार्थं घट्टमायेन नि
वर्तते न चोपदेशेषु कार्यभागित्यर्थः नहि कुत उ
पात्त इत्याशं व्याहृतेति अर्थो राद्यः प्रयोज
नवाची सन्ता स्यकारेण व्यंजन संमुदायस्यापीत्सं
भायां कुंडा नीत्यादौ न मयम इति नृ उ नञ्चितो नृ
इति नृ प्रसज्येत कर्मस्य

कार्या क्रियते संपाद्यते इति कार्यं प्रयोजनं
नस्ते यद्येवम्. अपत्येति त्यादीनामपि.
प्रयोजनवत्त्वादि संज्ञानि प्रसज्येत मैवम्
इत्संज्ञा साध्यस्य शास्त्रीयस्य वक्ष्यादेः प्र
योजनस्य विवक्षितत्वात् न तथा सकलरा
त्रस्य आकुलत्वात् तात्पर्यवत्तमपि सति कार्य
मित्यं सति चेत्ते कार्यमिति स्पष्टं एव
नोऽप्याश्रयः न भाविनः प्रयोजनस्य
विवक्षितत्वात् तस्य च प्रत्ययादि स्वभावा
न् न दोषः इति मत्वा ३३६ प्रमथाद्यनिरुक्ति
या इति दिनाऽऽदेशागमधातुनाम प्रत्याहारा
गत्वं ते च निरुक्तौ न्यः तत्तत्स्वरूपानंतरं
तः न प्रमथादिकार्यभाजित्यर्थः इत्संज्ञा
अदेशादितीत्याद्यः पश्येदिति त्रिदुद्
नोति तिमब एव संभवेपि एतिकां नित्येष्टाद्य
नी गच्छति न त्रिदुद्गीतीदित्यर्थं संज्ञाविज्ञा
ना समदायलोपः इति मत्वा च त्रिलोप इत्ये
व सिद्धेयं स्यात् संज्ञा तस्येति वचनस्य समरा
यत्वात् कार्यत्वादां नानर्थक्ये लोपविधि
रिति परिभाषया वाच्यं दर्शयति मिति वक्ष्य
विकार इत्याह

नाम्ना तिस्रत्रयाच्छ्रुत्वा वनुरत्नौ तौ सप्रम्यावि
परिणम्पते आदुर्विकर्मणीत्यादेः कर्मणीतिक
र्तरीति चानुवर्तते अविभक्ति केन कर्त्रा अभिधाना
संभवाच्चाप्तीत्यादिना सविभक्ति कानामेव परियतः
प्रकरणान्निवादीनां च नामार्थे युष्मदर्थेऽस्मदर्थे
च कर्तरि कर्मणि च विहितानां निगदीनां पातोर्थ
निनवन चना तितानि विभज्य त्रिभिर्भागे यथासं
ख्येन स्युः नामार्थे कर्तरि अयुक्ते च प्रथमो भागो यु
ष्मदर्थे तथा च मध्यमो भागोऽस्मदर्थे तथैवोत्तमो
भागः उदाहरणानि. समवर्तितो भवतस्ते भवन्ति भव
ति भवन्तीति. प्राप्नोति समवर्तते तौ भवेते ते भवन्ते.
नामार्थे कर्मणि आदतः पञ्चने आदतो पञ्चने आदताः
पञ्चने. पञ्चने पञ्चने पञ्चने युष्मदर्थे कर्तरि त्वं
वसिष्ठवांभवयो यूयंभवय भवसिभवयो भवय
त्वंभवसेयवांभवयेयूयंभवध्वेभवसेभवयेभवध्वे
युष्मदर्थे कर्मणि. त्वंः (ली) क्रियसेरागैर्युं वाऽऽसि
नोक्तिः येयेयूयंऽऽसि नः क्रियध्वे क्रियसे क्रिये
ये क्रियध्वे. अस्मदर्थे कर्तरि. अहंभवाभि आवां
भववावो वयंभवामः अहंभवे आवां वहेम वावहेवयं
भवामहेम वाभिभववावो भवामो भवो भवावहेमोमहे
अस्मदर्थे कर्मणि. रागेः सुख्यहं क्रिये. आवां क्रि
यावहेवयं क्रिया महे क्रियो क्रियावहे क्रिया महे
नामार्थे कर्त्रा दावेव प्रथमः युष्मदर्थे कर्त्रा दावेव मध्य
मः अस्मदर्थे कर्त्रा दावेवोत्तमः इति भागानि वमार्थ
यद्यपि भावे प्रत्ययेनामार्थस्य कर्त्तृत्वाद्यभावः ^{सिद्धः}
स्तथापि वचनात्वात् तत्र प्रथम एव स्यात् प्रथमा नि
क्रमेकारणाभावात् भावस्यैकत्वात् तस्याप्येकव
चनमेव यत्तु उदासिका आप्रपते हतः शब्दाः शब्दंते
तनुना गनाथवचनप्राप्ताप्यात् अथ भागैरिति
बहुवचनेत कथं त्रयाणां लाभो न च नृणां पंचानां वे
दितचेच्छुष कपिजलानां लभेत्पत्र वाक्ये कपिज
लानिति बहुवचनेपि एवैकस्मिन् योश्च बहुत्वमा
नात्. प्रथम बहुत्वेऽपि त्रिषु लभान् त्रय एव गच्छते
न च तत् पंचादयो यथा तस्या भागैरित्यत्र त्रय एव
भागा गच्छते नाऽधिकाः अलिंगसंवाधनविषये
श्च युष्मदर्थः भवदर्थस्तु लिंगान्न न च संवाधनैक
विषय इत्यर्थभेदात् भवान् पचतु. इत्यत्र न मध्यमः
यथेव हे देव दत्ताधीष्टे तत्राभिमुखी भागो गम्यते
एवं त्वमधीष्टे तत्रापि. उक्तञ्च. संवाधनार्थः
सर्वत्र मध्यम केन्द्रिष्यते ॥ तथा संवाधने
सर्वां प्रथमां युष्मदर्थे ^{सिद्धे} नित्यतरः पचसिमन्तः
पचो मीत्यत्र नरादेर्विशेषणत्वेनाकर्तृत्वाद्यु
ष्मदस्मदर्थस्यैव त्वानाधमोत्तमौ अतित्वं
पचति अत्यहं पचतीत्यत्र पूर्वपदान्यपदार्थ
योः प्राधान्येन कर्त्तृत्वाद्युष्मदस्मदर्थयोगैरा
त्वेनातत्त्वानामधमोत्तमौ न त्वत्वं संययते त्वं
वतीत्यपि ^{सिद्धे} चान्ते मध्यमः स्यादिति चेत्तत्र मन्त्रोः

(2)